

KULTURNE VRIJEDNOSTI U JEZIKU – EUFEMIZMI O TRUDNOĆI U SLAVONSKOM DIJALEKTU

Tena BABIĆ SESAR

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Cara Hadrijana 10, Osijek, Hrvatska
tbsesar@fooz.hr

Sažetak

Vjervanja, običaji i stavovi suvremenoga čovjeka ono su što on baštini iz davnina, a spoj su magijskih i religijskih vjervanja, društvenih, povijesnih, kulturnih, ekonomskih činitelja. Proučavanje tradicijskih običaja pokazuje opetovanost elemenata u ritualima i svetkovinama – i u takozvanim godišnjim običajima i u onima koji se održavaju nekim povodom ili prigodno, odnosno u životnim običajima. Usredotočimo li se isključivo na hrvatski kulturni prostor, uočavamo kako su poveznice među hrvatskim krajevima mnogobrojne. To ide u prilog tezi da svi mi (Hrvati) jednako mislimo pa onda te misli isto ili slično oblikujemo otkrivajući načela na temelju kojih neka zajednica ili kultura razumijeva okolinu u kojoj živi. U tom je pogledu jezik važan medij s pomoću kojega se iskazuju sve spoznaje, promišljanja i osjećaji.

Obilje tradicijskih običaja u Hrvata nesumnjivo je odraz starine. Sklapanje braka zasigurno je jedna od najvažnijih životnih odluka, stoga je i brojnost običaja vezanih uz taj događaj razvidna. Riječ je o takozvanim životnim običajima, odnosno o obredu prijelaza.

Jedan je od glavnih ciljeva stupanja u bračnu zajednicu dobivanje potomstva, a prema kršćanskim načelima, prvotna je svrha braka ljubav bračnoga druga iz koje rođenje djeteta proizlazi kao nešto samo po sebi razumljivo. Dokaz su tomu i nebrojeni tradicijski svadbeni i drugi običaji kojima se potiče dobivanje (muškoga) djeteta. Očekivano je stoga, u skladu s navedenim kako je jedno od čovjekovih (kršćanskih) temeljnih zaduženja i smisao postojanja u ovozemaljskom životu dobivanje i darivanje (svijetu) potomaka, da je trudnoća – od početka (tj. čina začeća) do kraja (tj. čina poroda) stvar sama po sebi prirodna, razumljiva, općeprihvaćena – čak poželjna – u svim kulturama, svim živim bićima (pa je onda dio svake civilizacije, ali i dio pojedinca). Međutim, i danas je predmet zatrudnjivanja, donošenja novoga bića na svijet, tj. trudnoća tabu. Da je u hrvatskom jeziku doista tako, svjedoči – među ostalim – velik broj bliskoznačnica za trudnoću (primjerice bremenitost, drugo stanje, blagoslovljeno stanje, graviditet, gravidnost).

Kada smjer ovoga istraživanja, još uvijek u okviru hrvatskoga jezika, usmjerimo na organske govore, konkretno staroštokavske govore slavonskoga dijalekta, uočavamo i

brojne frazemske konstrukcije (zabilježene dijalektološkim i etnološkim istraživanja) kojima se o trudnoći i trudnicama govori drugačije. Posebnost je tih konstrukcija višestruka – zabilježene su u organskim hrvatskim govorima, što upućuje na njihovu izvornost, i snažan su pokazatelj kulture unutar koje su oblikovane zbog izbora i konstrukcije koje riječi. I, koliko god plodnost bila presudna i neophodna, toliko se o njoj ne govori izravno.

U skladu s navedenim, cilj je rada prikazati na nekoliko primjera kako se odnos kulture i pojedinca prema trudnoći oblikuje u govorima slavonskoga dijalekta (na primjeru jednoga organskog šokačkog govora), odnosno kako se trudnoća konceptualizira u okviru šokačke (jezične) kulture, koje su konstrukcije najčešće i kakav je izbor motiva. Izdvojeni su primjeri iz govora Babine Grede koji se ubraja u govore slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja. U uvodu će se najprije nešto reći o Šokcima, a potom će se pristupiti analizi odabranih frazema kako bi se prikazalo kako se u govoru Šokaca oblikuje stvarnost, kako se ono što je tabu (bilo nekada, a možda je i još uvijek) uokviruje u jezičnim izričajima i kako ti izričaji funkcioniraju danas.

Ključne riječi: hrvatski jezik, slavonski dijalekt, eufemizmi, trudnoća, kulturne vrijednosti

Ključna poruka rada: U radu se, imajući na umu kulturne vrijednosti u jeziku, na nekoliko primjera eufemizama prikazuje kako se odnos kulture i pojedinca prema trudnoći ostvaruje u jeziku starinaca Šokaca, odnosno kako se trudnoća konceptualizira u okviru šokačke (jezične) kulture, koje su konstrukcije najčešće i kakav je izbor motiva. Izdvojeni su primjeri iz govora koji pripada šokačkim govorima, točnije slavonskom dijalektu štokavskoga narječja. U radu će se najprije nešto reći o Šokcima, a potom će se pristupiti analizi odabranih eufemizama kako bi se prikazalo kako se u Šokaca oblikuje stvarnost, kako se ono što je tabu (bilo nekada, a možda je i još uvijek) uokviruje u jezičnim izričajima i kako ti izričaji funkcioniraju danas.

1. Uvod

Vjerovanja, običaji, uvriježena mišljenja i stavovi današnjega čovjeka ono su što on baštini iz davnina, a spoj su magijskih i religijskih vjerovanja, društvenih, povijesnih, kulturnih, ekonomskih činitelja koji su svi – u manjoj ili većoj mjeri, izravno ili neizravno – utjecali na čovjekov nastanak i razvoj. Univerzalnost poimanja životnih pojavnosti očituje se diljem svijeta, o čemu svjedoče identični ili slični običaji pa [se], kako navodi Vitomir Belaj (2007: 14), pri proučavanju naših običaja „mnogo češće moramo uteći poredbenoj etnologiji i uspoređivati naše običaje sa sličnim običajima u drugih naroda“. Rezultati proučavanja tradicijskih običaja pokazuju i dokazuju opetovanost elemenata u ritualima i svetkovinama – neovisno o tome je li riječ o takozvanim godišnjim običajima ili onima

koji se održavaju nekim povodom ili prigodno¹, a naposljetku i u svemu što se tiče života. Usredotočimo li se isključivo na hrvatski kulturni prostor, uočavamo kako su poveznice među hrvatskim krajevima mnogobrojne, a sve to ide u prilog tezi da svi mi (Hrvati) jednako mislimo pa onda te misli na isti ili sličan način oblikujemo.² Prema Babić Sesar i Mance (2022: 287), tako „otkrivamo zakonitosti po kojima određena zajednica, kultura ili supkultura oblikuje svoje stavove i poima svijet u kojemu živi“, što treba povezati i s jezikom koji je „medij kojim se kroz pjesmu, priču, nabranjanja, pa u nekim slučajevima i kroz kletve, izriče ono dubinsko i iskonsko“ jer je jezik, kako navode Lakoff i Johnson (1980: 3 prema Babić Sesar i Mance, 2022: 287), „važan izvor dokaza zašto je sistem takav kakav je = language is an important source of evidence for what that system is like“.

Obilje tradicijskih običaja u Hrvata koji se i danas u doba postmodernizma održavaju – neki čak doživljavaju i pravu renesansu – nesumnjivo su odraz starine (praslavenske, staroslavenske, starohrvatske). Sklapanje braka zasigurno je jedna od najvažnijih životnih odluka, stoga je i brojnost običaja vezanih uz taj događaj razvidna, a paralele se dakako mogu povući na cijelom hrvatskom kulturnom prostoru. Jedan je od glavnih ciljeva stupanja u bračnu zajednicu dobivanje potomstva, a prema kršćanskim načelima, prvotna je svrha braka ljubav bračnoga druga iz koje rođenje djeteta – njegov život i odgoj – proizlazi kao nešto samo po sebi razumljivo, odnosno – kako navodi papa Pavao VI. u enciklici *Humane vitae* (2008: 13) – „bračna je ljubav potpuna *ljudska ljubav, posvemašnja ljubav, vjerna i isključiva ljubav, plodna ljubav* koja se ne iscrpljuje u zajedništvu bračnih drugova, nego je usmjerena prema tome da se nastavlja budeći nove živote“.³ Kako piše Zorica Vitez (2003: 21), „sklapanje braka osobito je važan trenutak u životu pojedinca i zajednice, preduvjet za stjecanje i odgoj potomstva, za nastavak života samoga“. Biološki gledano, smisao zajednice žene i muškarca (ili, proširimo li priču oko nasljedstva na sva živa bića, ženke i mužjaka) doista je produžetak vrste. Dokaz su tomu, među ostalim, nebrojeni tradicijski svadbeni (i drugi) običaji kojima se u velikoj mjeri potiče dobivanje (muškoga) djeteta.⁴ Očekivano je stoga, u skladu s navedenim kako je jedno od čovjekovih

¹ Podjela je to koju donosi Milovan Gavazzi u knjizi *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. U prvom je slučaju riječ o običajima koji se vezuju uz određeni dan ili određene dane u godini (uglavnom su to blagdani, spomendan nekih svetaca) pa se ponavljaju periodički, iz godine u godinu. Drugoj skupini pripadaju običaji koji se vrše neovisno o blagdanima i svecima u godini kao na primjer ratarski običaji, svadbeni, pogrebni i neki drugi. Vidi više u: Gavazzi, Milovan. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. 1988. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 40-obljjetnica djelovanja 1948-88.

² Pritom također, ako je o hrvatskim običajima riječ, dokazujemo i je li nešto kršćanske ili pretkršćanske, to jest praslavenske, poganske naravi jer tek uspoređivanjem i rekonstrukcijom dolazimo do starijega, ishodišnog stanja.

³ Ovomu valja dodati i citat iz spomenute enciklike (2008: 13) u kojem se izričito kaže sljedeće: „Brak i bračna ljubav po svojoj su naravi usmjereni na rađanje i odgoj potomstva. Djeca su, bez sumnje, najdragocijeniji dar braka i uvelike pridonose dobru samih roditelja.“ CONC. VAT. II, Const. past. 1966. *Gaudium et spes*, n. 50., A. A. S., 58, pp. 1070-1072.

⁴ Kada je riječ o svadbenim običajima, u cijeloj je Hrvatskoj, pa i u Babinoj Gredi, (bio) običaj da se mladenki pri dolasku u novi dom (u Babinoj Gredi konkretno kada se dode mladenkinjoj kući na ručak poslije vjenčanja) pruži (muško) dijete da ga pridrži na krilu, na koljenu. Z. Vitez navodi kako se negdje to dijete zove *nakoljenče*, *nakonjče*. Različite su inačice toga običaja pa mladenka može imitirati dojenje, poljubiti dijete, a obvezno ga daruje – taj je običaj vrlo star i raširen, osobito u slavenskih naroda, bio je poznat u cijeloj Hrvatskoj, no nije se svugdje prakticirao. Vidi više u: Vitez, Z. 2003. *Hrvatski svadbeni običaji*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga. Pavao Sekereš u poglavlju *Svadbeni običaji kod baranjskih Hrvata* opisuje svadbeni proceduru prilikom dolaska mladenke u mladoženjin dom: „Snahu dočekaju kuharice pred vratima, uvedu je u sobu i posade na tronožac; u krilo joj postavle malo dijete iz mladoženjine objelsti ili iz rodbine, kojemu ona obično daruje jabuku ili šećera“ (*Život i običaji*, 2007., 414. str.). No nije nužno da to bude svadbeni običaj – primjerice u Babinoj se Gredi, i još nekim (slavonskim) selima, još uvijek *položaji* – običaj je to u kojem na rano badnje jutro dječaci osnovnoškolske dobi obilaze kuće rodbine i bliskih poznanika te uz prigodnu pjesmicu, dok štapom čačkaju po ognjištu, vatri, govore sljedeće: *Kucilo se, macilo se, kotilo se, teljilo se, prasillo se, zdribilo se, na njive vam rodila pšenica bjelica, a u kuće vam rasla zdrava dječica!* Osim toga zabilježeni su i različiti narodni usmeni oblici kojima se potiče dobivanje potomstva – u Slavoniji je to uglavnom deseterački napjev bečarac: *Svatovi se kite ružmarinom / Naša mlada od godine sinom; Svatovi se okitili vinom / naša snaša od godine sinom; Domaćine, dobit ćeš unuka / Did! lidi dodi svome didi; zabilježeni su i brojni primjeri zdravica diljem Hrvatske kao što je ova iz Ravni kotara: Zdrav, debeli kume! Pomoga ti Bog i nebeski dvor. Rodila ti pšenica bilica i vinova lozica; telile ti se nejake kravice, množile ti se bile ovčice! Na pragu te maja dočekala, na rukama sinke pridržala!...; u Orebiću se pjeva takozvana počašnica: O ti neve visokoga vrata / Na glavi ti trepnu tri krune od zlata. / Da ti Bog da, neve, sina redovnika, / Da bi bila svemu rodu dika. / Iza njega, neve, čerku jedinicu, / Koja ti nigovala svu tvoju dićicu. Vidi više u: Vitez, Z. Hrvatski svadbeni običaji.*

(kršćanskih) temeljnih zaduženja i smisao postojanja u ovozemaljskom životu dobivanje i darivanje (svijetu) potomaka, da je trudnoća – od početka (to jest čina začeća) do kraja (to jest čina poroda) stvar sama po sebi prirodna, razumljiva, općeprihvaćena – čak poželjna – u svim kulturama, svim živim bićima (pa je onda dio svake civilizacije, ali i dio pojedinca). Međutim, i danas je predmet zatrudnjivanja, donošenja novoga bića na svijet, to jest trudnoća tabuizirana tema⁵. Branko Kuna (2009: 99) u radu *Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku* navodi kako „snaga tabuiziranog izraza *trudnoća*, što ga ima u društvu, potiče na stvaranje stalno novih načina imenovanja ili prešućivanja“. Da je u hrvatskom jeziku doista tako, svjedoči ne samo niz sinonima za leksem *trudnoća* (bremenitost, drugo stanje, blagoslovljeno stanje, graviditet, gravidnost) nego i rezultati internetskoga istraživanja⁶, o čemu piše Kuna u spomenutom radu.

Kada smjer ovoga istraživanja, još uvijek u okviru hrvatskoga jezika, usmjerimo na organske govore, konkretno staroštokavske govore slavonskoga dijalekta, uočavamo i brojne frazemske konstrukcije (zabilježene u okviru dijalektoloških i etnoloških istraživanja) kojima se o trudnoći i trudnicama govori drugačije. Kako navode Babić Sesar i Mance (2022: 287), posebnost tih konstrukcija višestruka je jer nisu zabilježene u standardnom hrvatskom jeziku, što upućuje na njihovu izvornost, te su snažan odraz kulture u kojoj su nastale jer su „izbor i konstrukcija riječi pratilac unaprijed oblikovanih i uvriježenih razmišljanja“. I, koliko god plodnost bila presudna i neophodna (a pritom se ne misli samo na plodnost čovjeka, živih bića uopće, već i na rodnu zemlju, godinu), toliko se o njoj ne govori izravno – kao da se nešto mistično, običnom pogledu nedokučivo ne urekne, ne pokvari, ne uništi prije nego što je i nastalo.

Cilj je ovoga rada na temelju odabranih frazeoloških konstrukcija prikazati ostvaraje odnosa kulture i pojedinca prema trudnoći u šokačkim govorima, odnosno prikazati na koje se načine trudnoća konceptualizira u okviru te supkulture, koje su konstrukcije najčešće te kakav je izbor motiva. Budući da je trudnoća još uvijek mistificirana i tabuizirana, uglavnom je riječ o frazemima koji nisu zabilježeni u hrvatskom standardnom jeziku. Primjeri koji se analiziraju u ovom radu pripadaju babogredskom govoru koji se ubraja u šokačke govore, to jest govore slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja pa će se u radu, kako bi se dobio kulturni okvir, najprije nešto reći o Šokcima, a potom će se pristupiti analizi odabranih frazema – tako će se pojasniti oblikovanje stvarnosti u šokačkim govorima kada je riječ o trudnoći te će se naglasiti kako se ono što je tabu (bilo nekada, a možda je i još uvijek) ostvaruje u obliku frazeoloških jedinica koje se i danas bilježe u govoru Babine Grede.

⁵ Tom se tabuu može pridodati i još jedan koji u suvremeno doba poprima velike razmjere. Riječ je o neplodnosti s kojom se mnogi suočavaju, ali rijetki o njoj govore.

⁶ Na mrežnoj stranici www.mama-mami.com (20-04-2014) pronađeni su ovi odgovori majki na postavljeno internetsko pitanje: „Kako ste rekli da ste trudni“:

a. Svaki put sam mu rekla da mi kasni (a što je i on dobro znao).
b. Dragi, bit ćeš tata za 9 mjeseci.
c. Dragi, ja mislim da je to TO.
d. Bravo majstore, materijal se uhvatio.
e. Ej, test je pozitivan.
f. Dragi, moram ti nešto reći...

2. Šokci – identitet iskazan jezikom, kulturom, tradicijom

Prema *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (2003: 1544), Šokac je 1. Hrvat iz Baranje, Slavonije, Srijema i zapadne Bačke i 2. (šokac) *razg. reg. nadimak katolika u izražavanju pravoslavaca*. Iako prema Goranu i Vladimiru Remu (2009: 11) „osobna iskaznica šokačkih Hrvata ne samo da nije još temeljito izučena i napisana, nego su i povijesni izvori o tome obavijeni mnogim nepoznanicama, posebice u vezi s podrijetlom Šokaca i njihovim seobama“, istaknuta rječnička natuknica da su Šokci katolici iznimno je važna jer je religijska (katolička, kršćanska) dimenzija kod Šokaca u temeljima njihova identiteta. Opaska autora kako se nikako ne mogu poistovjetiti Slavonac i Šokac jer je Šokac „vjersko-nacionalna i kulturna identitetska oznaka, a Slavonac je naziv za stanovnika Slavonije, kao pokrajine u istočnoj Hrvatskoj“ (2009: 14) ide u prilog toj tezi. I koliko god povijest i porijeklo šokačkoga življa bilo nedovoljno utvrđeno i/ili neistraženo, ono što se sa sigurnošću može (u)tvrditi njihovo je kulturno bogatstvo i upravo je to, uz spomenutu vjersko-nacionalnu identitetsku oznaku, čvrsta okosnica njihova identiteta. Dovoljno je istaknuti, tek za ilustraciju, književno stvaralaštvo (usmeno i pisano), glazbene ostvaraje (tradicionalne, narodne ili autorske), tradicijsko ruho, gastronomiju kako bi se dobio uvid u razvijenost, posebnost i bogatstvo šokačke tradicije.⁷ Posebna je kategorija dakako jezik na koji ćemo se ovdje detaljnije osvrnuti jer je cilj rada, kako je navedeno, na temelju nekoliko izabranih babogredskih (šokačkih) frazema ustvrditi kako se trudnoća konceptualizira u Šokaca. Šokački su govori govori slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja, a odrednica „šokački“ dolazi iz naroda. Prvu je sustavnu analizu tih govora donio Stjepan Ivšić 1913. godine u radu *Današnji posavski govor*, a u posljednje je vrijeme iznjedren veći broj radova o slavonskim govorima u različitim zbornicima, časopisima, monografijama.⁸ Iako Šokce prate različiti (uglavnom negativni) stereotipi, ta ustaljena mišljenja nikako nisu točna i nikako nisu jedino određenje Šokaca. Jedan je od stereotipa svakako onaj koji navodi Vera Erl u prikazu knjige *Šokci u povijesti, kulturi i književnosti* (<http://www.mvinfo.hr/izdvojeno-kritike-opsirnije.php?ppar=4219>, pristupljeno: 25. siječnja 2025.): „... čim kažeš Šokac stvori se predodžba o boci vina ili rakije, kulenu i slanini, snašama i bečarima uz kolo i tamburicu“, a drugi je onaj kojim se Šokce određuje kao neuke, *zatućane*, zaostale, primitivne ljude. „Povedemo li se činjenicom da jezik prati kulturu, to jest da je u jeziku izrečeno sve ono što je strukturirano u mislima, tada će nam već kao prvi, ali sasvim utemeljen dokaz poslužiti brojnost, razvijenost i bogatstvo frazema u Šokaca koji su doista plodno tlo za izučavanje ne samo s frazeološkoga gledišta već i s gledišta primjerice sociolingvistike pa i kognitivne lingvistike“ (Babić Sesar i Mance, 2022: 288). Već činjenica što većine šokačkih frazema nema u hrvatskim frazeološkim

⁷ Više o Šokcima, njihovoj povijesti, kulturi, običajima, stvaralaštvu vidi u: Život i običaji, 2007.; Goran Rem, Vladimir Rem, Šokci u povijesti, kulturi i književnosti, 2009.; Ivan Čosić Bukvin, Šokci u spačvansko-bosutskom međurječju, 2006.; Zgode i nezgode naroda slavonskoga, 2004. i dr.

⁸ Ovdje svakako treba spomenuti Znanstveni skup *Slavonski dijalekt* s međunarodnim sudjelovanjem koji se od 2003. do 2022. godine redovito održavao u studenome u Vinkovcima i koji rezultira zbornikom radova naslovljenim *Šokačka rič*. Godine 2023. međunarodni Znanstveni skup *Slavonski dijalekt* održan je u Osijeku na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, a 8. i 9. studenoga 2024. godine održan je prvi put izvan granica Republike Hrvatske – u Tolisi u Bosni i Hercegovini.

priručnicima i rječnicima govori o slikovitosti i dinamičnosti šokačkih govora, a dakako da i vrlo dobro ilustrira mentalitet iz kojega su izrasle frazemske sraslice (Lukić, 2007: 162). Stoga se ovim radom nastoji postići i obrat u poimanju Šokaca – da oni nisu (uvijek ili samo) raskalašeni bečari, pijanice, raspikuće, već inteligentni, duhom bogati i vedri ljudi, uvijek spremni na šalu, druženje, pjesmu i ples.

Kao glavno obilježje šokačkih frazema, uz inovativnost, slikovitost, kreativnost, originalnost, ekspresivnost, poetičnost (Babić Sesar i Mance, 2022: 288), konkretno ovdje babogredskih frazema, može se istaknuti dvostrukost⁹, čak i podvojenost jer u njima supostoje dva svijeta: kršćanski i onaj suprotan kršćanskomu koji bi se mogao okarakterizirati kao vulgaran, dakle uvijek je prisutna opreka sakralno – profano ili red – nered (Belaj, 2007: 30). Milica Lukić (2007: 162) piše da su važne odrednice frazemskih konstrukcija govora Mrzovića¹⁰ „s jedne strane kršćanski svjetonazor obilježen strogom podjelom na dobro i zlo, na ono što je dopušteno i ono što je zabranjeno, na ono što je odgovorno i ono što nije odgovorno, a s druge strane, kao svojevrsna suprotnost, odtorečenost od tabua kroz odnos prema spolnosti, fiziološkim funkcijama, bolesti i smrti“. Takvo se dvojstvo iščitava i u frazemima koji su zabilježeni u govoru Babine Grede jer su osim brojnih eufemizama (primjerice za pokojnika *smirio se jadan*) zabilježeni i oni frazemi u kojima se bez straha (od Boga) upotrebljavaju vulgarizmi i slični jezični oblici, a vrlo je bogato razrađeno i ironijsko tumačenje, čak i ruganje, nagrdivanje, ismijavanje pa se u tome slučaju govori o disfemizmima (Babić Sesar i Mance, 2022: 293). Riječ je o shemi koja se vrlo jednostavno može prenijeti na spomenut (vrlo važan) događaj poroda, to jest na one frazeme kojima se govori o mladoj *snaši*¹¹ kada je trudna. S jedne strane svjedoci smo brojnih običaja (kršćanske i nekršćanske naravi) koji se izvode s ciljem da se (što prije) stekne veće potomstvo, kojima se potiče plodnost, dobivanje potomka novostečenom bračnom paru, a s druge strane nalazimo vrlo razvijene frazemske konstrukcije kojima se

⁹ Istovremenost religioznog i vulgarnog, svjetovnog i svetoga ogleda se u svemu – načinu života, običajima, izrazima, jeziku. Spolnost je u Šokaca zasigurno tabu tema, Šokci su religiozni ljudi koji život ravnaju po Božjim pravilima. Međutim, brojni su primjeri u kojima se, ponekad dvosmisleno, ponekad ne, upravo ono što je tabu naglašava, konkretno se ovdje misli na spolnost. Jedan od (u etnološko-znanstvenom smislu) najzanimljivijih dokaza tomu jesu takozvane *krpane ponjave* – magijski simboli plodnosti, sreće i zaštite od uroka. U etnografskom odjelu Muzeja Brodskoga Posavlja u Slavonskom Brodu čuva se nekoliko desetaka primjeraka tih vunenih pokrivača za krevete koji potječu isključivo iz okolice Slavonskoga Broda. Riječ je jedinstvenoj pojavi u tradicijskom narodnom stvaralaštvu Hrvatske. Likovne kreacije na tim vunenim pokrivačima predstavljaju osebujno žensko pismo s porukama ljubavnog i erotskoga karaktera. Tim se pokrivačima zastirao krevet mladenaca u prvoj bračnoj noći, kao i u prvim godinama braka sa željom za plodnošću koju treba prenijeti s kreveta na mladi bračni par da bračna zajednica što prije stekne porod. Prisutna je tu i želja za zaštitom mladoga para od zlih sila i želja za srećom u braku. Stoga su *krpane ponjave* – barem u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije – nerazdvojno od svatovskih običaja. Vidi više na: <https://www.muhi.hr/arhiva/487-dvoje-leglo-troje-osvanilo> (25. siječnja 2025.). Kao dodatan izvor dokaza dvostrukosti kada je spolnost u pitanju zasigurno mogu poslužiti i bečarci. Evo nekih primjera u kojima se na dvosmislen načinu aludira na spolnost: *Ide jesen, idu i svi sveci / alaj će nam škripati kreveti; Kad se moja udavala teta, / škripile su noge od kreveta; I sinoć se moja razapela / na tarabe truljava ambrela; I sinoć sam na stoječki dvije / u birtije popio rakije; Odlaze nam i posljednji gosti, / sad će mladoj da pucaju kosti*. Naravno, brojni su primjeri u kojima su zabilježeni vulgarizmi, riječ je o takozvanom bezobraznom bečarcu: *Imam kitu najveću na svitu / njome cure razvijaju pitu; Oj, curice, materina reso / šta se bojiš, i kurac je meso; Oj, kaka je sad nastala gizda / cura mala, a velika pizda; Sjaju zvijezde, a ja tražim pizde / pizde tražim da se okuražim* itd. Dvostrukost se tako gotovo može uzeti kao temeljno načelo šokačkoga življa uopće. Ponajbolja je ilustracija za to jedno od vjerovanja da se osoba (posebno dijete, štoviše mlado dijete, novorođenče), ako ju se previše hvali, ako se izravno i pretjerano ističu njezine vrline, može *urugati* (= ureknuti) što može rezultirati bolovanjem te osobe (neobjašnjiv plač u djeteta, neobjašnjiva glavobolja i dr.). Jasno je da je u tome slučaju riječ o praznovjerju. Međutim, „rješenje“ toga problema krije se u posebnoj formuli molitve Očenaša koju uglavnom mole starije žene, a koju trebaju naučiti prije nego što sazriju. Vjerovanje kaže – ako ženi koja se moli pretjerano idu suze, tada je dijete doista ureknuto. Nakon izgovorene molitve dijete prestane plakati. Dakako, to je rješenje kršćanske naravi. Dakle, kako navodi Vitomir Belaj (2007: 14), nije dovoljno u našim tradicijskim običajima prepoznati pretkršćanske elemente, odnosno ono što se slaže ili ne slaže s kršćanskim učenjem, to jest što je s kršćanskoga gledišta praznovjerje, a što je nekršćansko, već i povezivati oba ta svijeta – a to se dvojstvo svjedoči još od najdavnijih praslavenskih, staroslavenskih, starohrvatskih vremena (primjerice dvojstvo Perun – Veles, Čiril i Metod).

¹⁰ I Mrzovički i babogredski govor ubrajaju se u skupinu ikavsko-ječavskih govora slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja. Oba organska idiomi imaju svoja obilježja, no zbog pripadanja istoj dijalektološkoj skupini može ih se uspoređivati i povezivati.

¹¹ *Snaša* – snaha, mlada udana žena.

s prizvukom ironije osvrće na trudnoću mlade *snaše*, no i to je osvrtnje – jer se odnosi na tematsko područje „stanja, fiziologija i anatomija čovjeka“ (Kuna, 2007: 101) – bez spominjanja intimnosti upravo jer je trudnoća tabu pa se odnos prema nečemu takvom iskazuje neuobičajenim konstrukcijama (eufemizacija seksualnosti, tjelesnosti) (Babić Sesar i Mance, 2022: 294). Koliko god dakle običaji, želje, ganuća išli u smjeru dobivanja potomstva – što je u prošlosti bilo iznimno važno jer je više djece značilo više ruku na polju i više vojnika u ratu – toliko je u (babogredskom) govoru izraza, to jest frazema kojima se izražava čvrsto oblikovan stav o tom događaju.

Izdvojeni će se primjeri iz babogredske frazeologije analizirati sa semantičkoga gledišta kako bi se pokazala čvrsta veza jezika (na primjeru jednoga mjesnog govora koji pripada slavonskom dijalektu štokavskoga narječja) i kulture, odnosno kako bi se na konkretnim primjerima prikazalo kako se se u Šokaca oblikuje stvarnost, kako se ono što je tabu (bilo nekada, a možda je i još uvijek) uokviruje u jezičnim izričajima i kako ti izričaji funkcioniraju danas.

3. Primjeri frazema iz govora Babine Grede kojima se izriču stavovi o trudnoći

Frazeologija je relativno mlada znanstvena disciplina¹², dio je lingvistike, a proučava i opisuje frazeme ili frazeologizme, to jest ustaljene višечlane izraze u jeziku koji se u govoru reproduciraju kao cjelina i čije značenje nije zbroj značenja pojedinih sastavnica. Frazeološka analiza sastoji se od semantičkih, sintaktičkih i strukturnih oblika. Iako je u posljednje vrijeme zanimanje za frazeologiju poraslo, u okviru povijesne i dijalektalne frazeologije još je uvijek mnogo neistraženih tema. Posebnost dijalektalne frazeologije ogleda se ne samo u izvornosti, slikovitosti, ekspresivnosti nego i u očuvanju obilježja pojedinoga narječja, to jest dijalekta, kao i na utvrđivanju čvrstih veza jezika i kulture u kojoj ti frazemi nastaju.

Za potrebe ovoga rada iz frazeologije govora Babine Grede odabrani su nazivi za mladu *snašu* kada je trudna koje donosi I. Babić (2003: 101-102) u svojoj knjizi *Šokačka burgijanja*¹³. Riječ je o izrazima ustaljenima u govoru Babine Grede¹⁴. Babić navodi da su ti nazivi zlobni, no pogledamo li detaljnije te jezične konstrukcije, izbor motiva i ono što

¹² Kao jezikoslovna disciplina počela se izdvajati tek nakon 1947. godine (te je godine lingvist Viktor Vladimirovič Vinogradov objavio rad *Osnovni tipovi frazeoloških jedinica u ruskom jeziku*), a u Hrvatskoj je proučavanje iste počelo tek 70-ih godina 20. stoljeća (Babić Sesar, 2012: 198)

¹³ Ilija Babić (2003: 101-102), osim frazema analiziranih u ovom radu, bilježi i ove izraze u govoru Babine Grede: To će dite bit pravi veseljak. Bilo je kod oca i matere u svatovima.; Svud se stanjila, sam nješt ode u trbuv.; Lipo je rekla Tonka ciganka da s golim nema šale.; E, mlada je uvatila zeca.; Valda je sjedila na ladnu dok sprida otječe.; Okuljavila je, jes vidio što mlati zelene kajsije.; Nadigla je čekmeže.; Pošiklo joj se.; Škodi joj voda, stalno joj se zli, mal mal pa povraća.; Naškodilo joj spavanje u dvoji. Ilija Babić usto navodi i druge ustaljene izraze u Babinoj Gredi, primjerice o tugama udovica, neka naricanja za neprežaljenima, babogredske vijesti o nečijoj smrti, poslovice i uzrečice koje su u upotrebi u Babinoj Gredi i dr.

¹⁴ Govor Babine Grede, sela koje se nalazi između Slavonskoga Broda i Županje, pripada posavskom poddijalektu slavonskoga dijalekta. Neka od jezičnih obilježja babogredskoga govora zabilježio je već Stjepan Ivšić u djelu *Današnji posavski govor* (1913), a u posljednje vrijeme objavljeno je nekoliko radova o govoru toga sela. Više vidi u: Farkaš, Loretana; Babić, Tena: *Govor Babine Grede* (2011), Babić Sesar, Tena: *Frazeologija u govoru Babine Grede* (2012).

se krije u slojevitosti takvih izraza, uočavamo da ne mora nužno biti tako. U radu slijedi analiza izdvojenih primjera.

► Omladio joj se pelcer.

Riječ je o konvencionalnom babogredskom metaforičkom iskazu koji pripada strukturnoj konceptualnoj metafori ČOVJEK JE BILJKA¹⁵. Čin začeca – mističan i mistificiran, apstraktan, tabu – pa čak i sama trudnoća žene opisuje se konceptom mladih biljaka, tj. pelcera¹⁶, konkretnim i svakodnevnim. Kako su Šokci živjeli (i još uvijek neki žive) isključivo i uglavnom od poljoprivrede, stočarstva, voćarstva, povrtlarstva, biljke su ono što ih svakodnevno okružuje – najprije u prirodi, a onda su prenesene i na odjeću, ukrase i drugo. Temeljno je načelo vrlo životno i vrlo jednostavno – ako je njiva plodna, i godina će biti rodna, lakše će se (pre)živjeti, neće biti gladi, nestašice. S druge strane, estetski je dojam u Šokaca vrlo važan što se vidi primjerice po izboru boja i motiva na tradicijskom ruhu. Uglavnom su to cvjetni motivi, ono što ih svakodnevno okružuje, a živo se cvijeće redovito djevojkama umeće u kosu prilikom uređivanja, muškarcima na kape. Osjećaj za lijepo Šokci prenose i na cijelo okruženje pa se više cijeni ona snaša koja ima ljepše cvijeće, uredniju baščicu, koja i zimi može u pendžerima održati cvijeće, ali su i zidovi u starim šokačkim kućama i kućarima ukrašeni posebnim molerajem uglavnom cvjetnih motiva. Možemo zaključiti kako su Šokci okruženi cvijećem u svakoj domeni života, od rođenja do smrti jer se i prilikom sahrane pokojnik blagosivlja grančicom asparagusa koja stoji u čaši sa svetom vodom pokraj odra. Ovaj je izraz duboko ukorijenjen u babogredskom govoru i odražava ono što život šokačkoga življa i je – život u prirodi, život s prirodom. Iako u hrvatskom jeziku postoje drugi metaforički izrazi koji pripadaju navedenoj konceptualnoj metafori (npr. on je još zelen, ona je u cvijetu mladosti, izrastao je u čestitog muškarca i dr.), ovakav izraz nije pronađen.

► *Ap' je nabubrila*

Osvrnemo li se na svakidašnji život Šokaca Babogredaca, uočavamo kako ih okružuju biljke koje bujaju (na primjer grah, kukuruz), a bubi i drvo ako je dugo u vodi (uobičajeno je primjerice da se držalo sjekire / motike / lopate stavi u vodu da nabrekne / nabubri drvo i da s držala ne pada metalni dio). Dakle, i u ovom primjeru značenje frazema, odnosno izbor motiva, počiva na elementima iz svakodnevnoga života tih govornika. Preslikavanje se temelji na vizualnom dojmu – kako u trudnica trbuh raste s većim stupnjem trudnoće, promjene su očite pa se ovom metaforom mladu *snašu* koja očekuje dijete uspoređuje s nabubrenom biljkom.

¹⁵ Autorice Dunja Brozović Rončević i Milena Žic Fuchs u radu *Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja* ističu kako gotovo nema radova unutar kognitivne lingvistike u kojima se analizi tumačenja nastanka vlastitih imena pristupa s gledišta metafore i metonimije te da je pri procesu imenovanja moguće pronaći univerzalne motive. Tako se onda i temeljnom konceptualnom metaforom LJUDI SU BILJKE objašnjavaju hrvatska imena poput Dunja, Višnja, Jagoda, Ljiljana, Ruža, Ljubica, Cvijeta, Jasmina, Jablan, Javor i slično. Također je kao motivacija prisutna i metafora LJUDI SU ŽIVOTINJE. Autorice dalje navode: „Iz nekolicine gore navedenih primjera nazire se složenost procesa koji su podloga imenovanju i koji se ne mogu svesti isključivo na metonimiju. Naime, poticaj za proces imenovanja objedinjuje i metaforu i metonimiju koje u svom uzajamnom djelovanju čine temelj za stvaranje onoga što nazivamo imenom. S kognitivnolingvističkoga gledišta, naime, navedeni primjeri potpadaju pod vjerojatno univerzalnu temeljnu konceptualnu metaforu LJUDI SU BILJKE koja će se u različitim jezicima pojaviti u različitim likovima imena, a koja u svojoj podlozi spajaju čovjeka kao polazišnu domenu te različita svojstva biljaka kao ciljnu domenu.“ (2003-2004: 99)

¹⁶ pelcer (m agr., v. cijep) dolazi iz njemačkoga jezika (Pelzer), a označuje grančicu koja se ucjepljuje (usaduje) na drugu biljku kao podlogu; cijepnica, kalemlje, navrtak, pelcer, plemka; u prasl. je to *cēpъ. (25. siječnja 2025.). Preuzeto sa <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=main>

Izrazi zabilježeni u govoru Babine Grede čiji opis slijedi ilustracija su spolnoga čina koji dovodi do trudnoće. S obzirom na to da se određeni babogredski izrazi mogu analizirati skupno, tako su i podijeljeni:

A) *Nalećela je na čelca. Upecala je karaščića. Ubola se na ježa.*

B) *Raspuzla se. Naručala se kermu. Potkuvala je kvas.* S druge strane, određene je izraze potrebno analizirati posebno. Riječ je o sljedećim primjerima: *Okupala se u nametnoj vode. Poćeralo malo veliko. Skraćuje joj se zapreg.* Najprije će se nešto reći o izrazima koji pripadaju prvoj skupini. Odmah se uočava izbor motiva – to su životinje koje su Šokcima gotovo svakodnevne: pčela (*čelac*), karaščić i jež. Prve su dvije životinje Šokcima iznimno važne jer jedna daje med, a druga meso pa su neophodne u prehrani, a treća je česta u Slavoniji i pogodna je zbog izgleda u tvorbi ovakvih frazemskih konstrukcija. Zanimljivi su oblici u prvim dvama primjerima. U prvom je primjeru odabran motiv *čelca*¹⁷ – imenica je to koja je u standardnom hrvatskom jeziku ženskoga roda i glasi *pčela*. U skladu s obilježjima govora slavonskoga dijalekta da se početni skupovi pojednostavljaju, i u ovom je primjeru početno *p* izostavljeno, no još je zanimljivije što se u babogredskom govoru ta životinja ne doživljava kao ženski rod kako je uobičajeno (*pčela*), već kao muški rod (*čelac*) pa je i osnovni oblik imenice u muškom rodu¹⁸. Kako su Šokci patrijarhalno ustrojeni, tako se takav poredak prenio i na životinjski svijet, barem u jeziku. Umanjenica *karaščić* (od imenice *kārās m, zool.* jestiva slatkovodna riba¹⁹ (*Carassius carassius*) iz porodice šarana, uzgaja se i kao ukrasna zlatna ribica) nije slučajno odabrana – njome se iskazuje šala na račun muškoga spolnog organa, kao da je to što je mladu *snašu* dovelo do novonastale situacije jednako šali, pošalici. U trećem je primjeru za izbor motiva ježa ključan njegov izgled jer se i ovdje brojnim njegovim bodljama aludira na muški spolni organ. A kako su bodlje tanke, ponovno se obezvrjeđuje ono što je *snašu* dovelo u situaciju da nosi dijete. Dakle, tim se trima izrazima upućuje na spolni odnos muškarca i žene, pri čemu se muški spolni organ konceptualizira kao fizički malo biće (životinja, insekt ili ribica).

¹⁷ Kako se navodi u Rječniku simbola (2007, 523-524), pčeli se zbog svih njezinih karakteristika (organiziranost, marljivost, discipliniranost, neumornost) uz zemaljski simbolizam pridaje i veliko duhovno značenje jer „ona ima i krila, zuji i u besmrtni med sublimira nepostojani miris cvijeća“. Međutim, ovoj analizi frazema nalećela je na čelca savršeno odgovara daljnje tumačenje njezine simbolike u kojem piše da pčele „kao radilice u košnici osiguravaju trajnost vrste, samostalno ih se shvaća kao pokretačice svijeta između zemlje i neba, postat će simbolima životnog početka, materijalizacija duše.“ Pčela se također smatra Kristovim amblemom zbog meda i žaoka: s jedne je strane blagost i milosrđe, a s druge je izvršitelj pravde, Krist sudac. Slično objašnjenje pronalazimo i u Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (2000, 486): „Zbog svoje marljivosti pčela je postala simbolom djelovanja, radišnosti, rada i reda. Kao proizvođač meda, koji označuje Krista, a i zbog pučkog vjerovanja da pčela svoj porod rada kroz usta, ona je postala simbol Marijina plodna djevičanstva. Kako, prema drevnoj legendi, pčela nikad ne spava, naknadno je postala slikom kršćanske budnosti i revnosti u stjecanju kreposti.“

¹⁸ Slično se dogodilo i u ovim primjerima: nije *roda* nego *rodo*, nije *ova štuka* nego *ovaj štuka*, a često se može čuti i izraz „*sunac* ti tvoj!“ umjesto „*sunce* ti tvoje!“ – dakle, u svim tim primjerima imenice mijenjaju rod u muški.

¹⁹ Poznato je da je u kršćanstvu riba simbol Isusa Krista, no RS (2007, 614) navodi i da se ribu, kao simbol pratvari vode u kojoj živi i kao simbol vodâ, dovodi u vezu s rođenjem i s cikličnim obnavljanjem pa je ona tako „simbol života i plodnosti, zbog čudesne sposobnosti razmnožavanja i zbog bezbroja svojih jajašaca“.

Kada je riječ o drugoj skupini, ti se izrazi (*Raspuzla se. Naručala se kermu. Potkuvala je kvas.*) mogu svrstati u grupu jer se svim trima dočarava kako tijelo žene (konkretno trbuh) u trudnoći narasta poput tijesta. U prvom je frazemu iz ove skupine slika kruha koji je lijepo oblikovan prije samoga pečenja, no zbog nedovoljno tople vanjske peći u kojoj se peče on ode u širinu, a ne (na)raste kako bi zapravo trebao.²⁰ Drugi i treći frazem opisuju početnu fazu pravljenja kruha jer se najprije, nakon što se pripreme sve namirnice (brašno, voda, sol, *kermu* i kvas), treba dići *kermu*, odnosno kvas (komad sirovoga tijesta koji se izdvoji prije samoga oblikovanja kruhova i ostavi da se suši do sljedećega pečenja kruha; osušeni je kvas potrebno navečer prije pečenja kruha nakiseliti) koji potiču bujanje, rast tijesta.

Ni ovdje izbor motiva nije slučajna jer je poznata raznovrsnost, kreativnost, maštovitost i bogatstvo kada je riječ o kulinarstvu u Šokaca, a također se vrlo dobro zna kako su Šokice vrsne domaćice, svakodnevno okružene pripravljanjem domaće hrane, slane i slatke (posebno od dizanoga tijesta)²¹. Pečenje kruha u Šokaca višestruko je značajno, posebno ako se osvrnemo na vrijeme postojanja zadruga kada se tjedno peklo desetak kruhova u vanjskoj peći.²² Stari se kruh nikada nije bacao i kruh je zapravo temelj prehrane – što se potvrđuje i u *Rječniku simbola* (2007: 347), a u *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (2000: 395) piše još i preciznije da je kruh uvijek bio sveopći simbol uzdržavanja života. Da su proizvodi od tijesta duboko ukorijenjeni u šokačku tradiciju, svjedoče i ovi babogredski običaji: kada se rodi dijete, nose se takozvane *ponude* – mama mlade majke, svekrva, tetke i strine prilikom prvoga posjeta novorođenčetu i njegovoj obitelji nose pogaču oplemenjenu *dinstanom* kobasicom i rebrima (uz ostale poklone); a kada dijete prohoda, peče se takozvana *pogača proodača*; na Badnjak se peče poseban kruh, takozvana *badnjača* – peče se u *rajlike*, na vrhu tijesta naprave se, također od tijesta, *prašci* s krmačom, žito, *flaša* s rakijom/vinom, sunce, mjesec, a u tijesto se stavi nekoliko kovanica (tko dobije komad kruha u kojem su kovanice, imat će iznimno bogatu godinu).²³ Neizostavna je i molitva Očenaša u kojoj se moli *kruh naš svagdašnji*.²⁴

²⁰ Poput ovoga i frazem *otranila je trbuh* ima dvostruko značenje: *udebljati se i biti trudan*.

²¹ Samo za ilustraciju navodimo neke vrste: *pogača, kruv, ljepina, ljepinice, pereci, kifle, kolačići na maste, krofne, slatke masne kifle s pekmezom, bunaraši, masne pogačice/lomačice*.

²² Babogrede prate mnoge priče, dogodovštine, predaje i legende, a jedna je od njih sljedeća: *Babogreci odlučše da od carice Marije Terezije zatraže da u njihovom selu bude sjedište kotara. Molbu će osobno uručiti baj Mata. Lijepo ga opremili i savjetovali. Puna kola šunke, kulina, jaja, sira, kajmaka – njemu za potrebu i carici za milost. Odmah baj Mata samo do petog sela, do gostionice gdje zasjede, zapi, sve potroši, a potom nazad među svoje seljane. Doček samo takav. Mnogstvo ljudi i žena želi iz prve ruke čuti poruku uvažene carice: „Vako vam je to bilo, svitu moj. Došlo ja u Beč pa pravac kod najveće kuće. Kuća lipa, velika, četiri pendžera. Uteram konje i kola u avliju. Avlija velika, sva flasterovana. Kućari veliki, a priko avlije veliki zidani štagal. Snaša Marija zasukala rukave i vadi ljepinu iz vanjske peći i meče kruv u peć. Ja pridem bliže i uvatim snaš Mariju za guz. Ona vrisne i okrene se te će men: „E, baj Mata, znala sam da si ti, uvijek si isti, vraže jedan!“ Onda lipo me pozva u kuću, namasti ljepinu i počasti me Bog zna kako. Onda ja njoj ispričam pošto sam došo, a ona ti lipo zasuče rukav na oplečku i pokaže mi lakat!“*

²³ Vidi više u: Svirac, Manda. (1998). *Derivanje kruhom u običajima Hrvata*. Zagreb: Družina.

²⁴ Značenje i simbolika kruha otkriva se u više slojeva – Krist se naziva kruhom života, a u evanđeljima, kako navodi RS (2007, 349), „simbolizam kvasca ima dva aspekta: s jedne strane, kvasac je pokretač pravljenja kruha – simbol duhovne preobrazbe; s druge strane, beskvasnost – podsjetimo se na značenje beskvasnog kruha – obuhvaća pojmove čistoće i žrtve.“

I u ovim se primjerima iščitavaju odlike slavonskoga dijalekta, primjerice *kerma* umjesto *germa*, odnosno *kvasac* te umetanje međusamoglasničkoga *v* za razrješenje *zije*va nastalo zbog neartikulacije *h* u primjeru *potkuvala* (*potkuhala*).²⁵

Spomenuto dvojestvo očituje se i u ovim primjerima – i dok je s jedne strane kruh simbol Isusa Krista, s druge je strane tijesto, kao temeljna shema materijalizma, ne samo simbol bezoblične tvari (spoj vode i zemlje) nego je prodiranje vode u bezobličnu materiju i prodiranje prstiju u tijesto upotpunjeno i seksualnim značenjima. O tome se piše i u *Rječniku simbola* (2007: 765-766): „Samo miješanje tijesta simbolizira kretnju tvorca i odaje muško htijenje da se nešto učini: *Gnječenje tijesta*, piše nadalje Bachelard, *nužno je usklađeno s mužjačkom radošću da se prodre u tvar, da se opipa unutarnjost tvari, da se upozna unutarnjost zrna, da se svlada dubina zemlje, kao što je svladava voda, da se zadobije iskonska snaga, da se sudjeluje u borbi prirodnih sila i da se bude dionikom snage koja je uzrok propasti bez priziva. K tomu, ono povezivanje i gnječenje sa svojim polaganim, pravilnim napredovanjem pruža poseban užitak, manje sotonski od užitka uništavanja; ruka izravno postaje svjesna postupnog stapanja zemlje i vode* (ibidem, 146).“

Primjer *Okupala se u nametnoj vode* objašnjava se najprije općom simbolikom vode koja se, prema *Rječniku simbola* (2007: 830), sažima u sljedeće tri najčešće teme: izvor života, sredstvo očišćenja i središte obnavljanja.²⁶ Život nije moguć bez vode, a tako je i kod Šokaca. Prisjetimo li se geografskoga smještaja Slavonije, pa onda i Reljkovićevih početnih stihova iz 18. stoljeća u djelu *Satir iliti divji čovik*²⁷, jasno nam je čemu, među ostalim, Slavonija zahvaljuje svoju plodnost – Slavonija je doista zemlja plemenita koja je *obaljana četirim vodama*, a to su Dunav, Ilova, Sava i Drava. Slavonci, Šokci povezani su s vodom i ona im je neophodna za život – i zbog oranica, njiva, poljoprivrednih kultura, ali i zbog stoke. Jasno je da je i njima voda izvor života. *Nametna voda* jest voda iz kupališta, dakle ljekovita voda, voda koja sve liječi, u kojoj se ozdravi *ko da je rukom odnešeno*²⁸. Poznato je da bez vode nema života, da je život nastao u vodi, a kaže se i da nešto raste kao iz vode – svi ti izrazi upućuju na sveprisutnost vode i u životu, ali i u jeziku.²⁹ Prema tumačenju

²⁵ Da se promjene u društvu očituju i u jeziku, svjedoči i ovaj primjer: u istraživanju koje je provedeno u lipnju, srpnju i kolovozu 2014. godine ispitano je 120 govornika iz četiriju šokačkih susjednih sela (Babina Greda, Gundinci, Sikirevci, Slavonski Šamac); cilj je bio na temelju dvadeset slika kod svakoga ispitanika istražiti dominira li u njega zavičajni govor (J1) ili hrvatski standardni jezik (J2) u okviru sustava okomite višeznačnosti; među tim vizualnim poticajima nalazi se i slika *kruha*; očekivano je bilo da će oni govornici kod kojih dominira J1 odgovoriti *kruv* ili *kru*, a oni kod kojih dominira J2 *kruh*; međutim, većina ispitanika starijih od 55 godina za sliku kruha reklo je *večna kruva* jer je na slici bio suvremeni kruh duguljasta oblika, a ne onakav okrugao kakav se pekao u Šokaca u vanjskoj peći. Rezultati istraživanja prikazani su u radu Višnje Pavičić Takač i Tene Babić Sesar u Zborniku radova sa 6. hrvatskog slavističkog kongresa.

²⁶ Tek nekoliko primjera kojima se to potvrđuje: u židovskim i kršćanskim predajama voda ponajprije simbolizira izvor stvaranja, hebrejski men (M) simbolizira vidljivu vodu: majku i maternicu, voda je predmet molitvi i prekljanja; voda je u Starom zavjetu prije svega simbol života, a u Novom zavjetu postaje simbolom Duha (Otkrivenje, 21).

²⁷ Matija Antun Reljković, *Satir iliti divji čovik*, prvo izdanje izašlo u Dresdenu 1726., drugo u Osijeku 1779. U prvom dijelu na samom početku satir kazuju lipotu ležaja Slavonije:

Slavonijo, zemljo plemenita,
Vele ti si lipo uzorita,
Nakičena zelenim gorama,
Obaljana četirim vodama.
Na priliku zemaljskoga raja
Rike teku sa četiri kraja..., str. 32.

²⁸ Frazem zabilježen u babogredskom govoru.

²⁹ Potvrđuje to i nekoliko običaja iz Babine Grede. Primjerice, u subotu uoči Cvjetnice djevojčice u rano jutro obilaze domove bliže rodbine i prijatelja s košarom u ruci u kojoj se nalaze cjemace, zumbuli i drugi vjesnici proljeća. Djevojčice kite bunar i pjevaju ovu pjesmu: *Kiti bunar, Jelo, na Cvjetnicu, Jelo! Daj mi, strinka, jajce, ja ću tebi mace. Ako ne daš jajce, ne dam ni ja mace! Na bunaru drinka, daj mi, troje, strinka!* Kada otpjevaju pjesmicu i okite bunar cvijećem, domaćica ih dariva jajima i (u novije doba) novcem i slatkišima. Drugi se običaj odnosi na samu Cvjetnicu kada se rano ujutro djevojke umivaju u vodi u kojoj se nalazi cvijeće kako bi sačuvala mladost i ljepotu.

Leksikona ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva voda označuje nevinost jer se kao znak pranja i čišćenja upotrebljava kod sakramenta krsta (koji predstavlja ispiranje grešnosti i ulazak u novi život), a kod ovoga frazema voda također ima mistična svojstva jer omogućuje nastanak novoga života – ali ovaj puta ne duhovno, simbolično, već fizički, stvarno. U tom se izrazu – *okupala se u nametnoj vode* – opisuje slika žene koja u doticaju s tom čarobnom, mističnom vodom, začinje novi život, ali bez tjelesnosti, bez kontakta s muškarcem. I u ovom se primjeru očituju obilježja slavonskoga dijalekta, i to u obliku (*u*) *vode* (L jd. ž. r.) jer je gramatički morfem *-e* u lokativu jednine imenica ženskoga roda uobičajen u slavonskim govorima i još se uvijek vrlo dobro čuva u Babinoj Gredi.

U semantičkoj je podlozi frazema *skrćuje joj se zapreg* slika žene koja se nosi šokački (nije *u civilu ko gospoje*) i kojoj se *zapreg* (pregača, kecelja), kako trbuh sve više raste, skrćuje, odnosno podiže gore, odskakuje. Izbor ovih motiva krije se u posebnom načinu odijevanja Šokica, ali i u vrlo slikovitoj promjeni tijela žene u trudnoći. Šokci se diče svojim *ruvom*, a u Babinoj je Gredi gotovo deset vrsta ženskih nošnji od čega veći dio u svojem sastavu ima i *zapreg*, bilo da je on od svile, tkanja, pamuka (*šlingara*, *zlatara*, *odnjica*, *sastavljača*, *sviona rubina*), samo *suknja s garnirom* ne uvjetuje *zapreg*. Da je riječ o izvornom babogredskom izrazu, svjedoči oblik *zapreg* jer susjedna sela za isti komad tradicijskoga ruha kažu primjerice *pregač*.

Primjer *Počeralo malo veliko* prvi je u kojem nema izravne aluzije na ženu, trudnicu, majku – kao što je slučaj s prethodnim primjerima – već se ovdje pod pojmom *malo* podrazumijeva muški spolni organ u čemu se prepoznaje takozvana metonimija dio za cjelinu, a pod pojmom *veliko* začeto pa onda i rođeno dijete. Iako se na prvi pogled čini da je muški spolni organ i ovdje obezvrijeđen, ovo je također prvi primjer u kojem se muški spolni organ ne uspoređuje sa životinjom, niti ima drugih konotacija, a daje se i naslutiti kako je došlo do konačnoga rezultata, odnosno do začeca. Pogledamo li sve zabilježene babogredske frazeme koji se odnose na trudnoću – u ovom radu analizirane ili ne – uočavamo kako većina tih konstrukcija stavlja ženu u prvi plan, a rijetki su oni u kojima se spominje muškarac i/ili dijete. Uz ovaj – *počeralo malo veliko* – još su samo dva takva: *To će dite bit pravi veseljak. Bilo je kod oca i matere u svatovima.; Lipo je rekla Tonka ciganka da s golim nema šale*.

Ovaj frazem u tri riječi opisuje ne samo začece nego i sam porod, odnosno njime je obuhvaćena cijela trudnoća – od oplodnje do poroda jer se na vrlo jednostavan način dočarava slika djeteta koje izlazi iz majke, koje je *počeralo*.

Oblik *počeralo* '*potjeralo*' prema svojim obilježjima pripada slavonskom dijalektu, pa onda i govoru Babine Grede.

4. Zaključak

Naslijeđe, potomstvo, novi naraštaji, budućnost dio su svake kulture, svake civilizacije, a ničega toga nema bez rođenja djeteta. Koliko god bila sama po sebi razumljiva, trudnoća je još uvijek tabuizirana i mistificirana, što se potvrđuje jezičnim izrazima i to ne samo u hrvatskom standardnom jeziku nego i u dijalektima hrvatskoga jezika. Cilj je ovoga rada bio na primjeru analize izdvojenih frazeoloških jedinica u organskom govoru prikazati kulturne vrijednosti u jeziku, odnosno povezanost kulture i jezika. Izdvojenim primjerima prikazalo se stoga kako se odnos kulture i pojedinca prema trudnoći oblikuje u šokačkim govorima, i to na primjeru jednoga mjesnog govora, govora Babine Grede, odnosno kako se trudnoća konceptualizira u okviru te supkulture, koje su konstrukcije najčešće te kakav je izbor motiva. Naglasak je u ovom radu na govoru Babine Grede, sela u Vukovarsko-srijemskoj županiji u kojem se još uvijek dobro čuvaju odlike šokačkih govora, odnosno govora slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja. Jezične konstrukcije zabilježene u narodu, u šokačkom ambijentu koje se odnose na trudnu *snašu* jezična su slika govornika slavonskoga dijalekta kojom se ilustrira kako Šokci shvaćaju okolinu kojoj se rađaju, odrastaju, rade i umiru, to jest kako percipiraju sve oko sebe (primjerice prirodu, društvo). Iako Šokce prate i negativni stereotipi (da su bečari, raspikuće, neuki i dr.), u ovom se radu zaključuje – a sve zbog toga što jezik prati kulturu i što je identitet iskazan jezikom – da Šokci nisu neuki i neinteligentni, već itekako misaoni, kreativni, originalni (Babić Sesar i Mance, 2022). Korpus frazema analiziranih u ovom radu zabilježen je u govorima slavonskoga dijalekta hrvatskoga jezika te nije potvrđen ni u jednom frazeološkom rječniku hrvatskoga književnoga jezika. Riječ je dakle o frazemima koji su oblikovani među Šokcima i koji se još uvijek koriste u govoru. Sve to upućuje na njihovu izvornost i posebnost.

U radu je analizirano 11 konvencionalnih babogredskih izraza (*al' je nabubrila, omladio joj se pelcer; ubola se na ježa, nalećela je na čelca, upecala je karašćica; potkuvala je kvas, raspuzla se, najela se kerme; okupala se u nametnoj vode; skraćuje joj se zapreg; počeralo malo veliko*) te se u ovom slučaju izdvojene metafore (i metonimije) ne promatraju kao stilske figure kojima se služimo u jeziku, već kao misaoni modeli s pomoću kojih Šokci konceptualiziraju i kategoriziraju svijet oko sebe (Brozović Rončević i Žic Fuchs, 2003-2004).

Da jezik prati kulturu, vidi se ponajprije po izboru motiva u analiziranim izrazima jer se „kognitivna frazeologija temelji na pojmu motiviranosti značenja frazema jezičnim (shematičnim, tj. gramatičkim) i kulturnim čimbenicima“ (Stanojević, Parizoska, Stanojević, 2007, 570) – uvijek su to biljke (*pelcer*), životinje (*čelac*, *karašćić*, *jež*), predmeti (*zapreg*) koji Šokce okružuju, događaji kojima Šokci svjedoče kontinuirano (pečenje kruha – *kvas*, *kerma* i dr.). Izvornost se ogleda ne samo u samim frazeološkim jedinicama već i u obilježjima slavonskoga dijalekta, a tomu pridonose i slikovitost i vizualno preslikavanje, kao i humorističan ton. Kada je riječ o simboličkim odabranim motivima, i tu se očituje

kontinuiranost jer se tragovi simbolike pronalaze i u pretkršćanskim i u kršćanskim elementima. S obzirom na to da su Šokci povezani s prirodom, motivi analiziranih frazema temelje se na četiri temeljna elementa – vodi, zemlji, zraku i vatri. Iako Ilija Babić, kako je rečeno, sve te izraze naziva zlobnima, nije nužno riječ o disfemizmima, već o eufemizaciji seksualnosti. Međutim, iz analize ovih jedanaest frazeoloških konstrukcija lako je zaključiti kako je većina usmjerena na ženu – *snašu*, trudnicu, buduću majku – što se iščitava iz sljedećih morfoloških oblika izdvojenih iz odabranih frazema: *nabubrila*, *joj* (zamjenica, D jd. ž. r.), *nalećela*, *ubola*, *upecala*, *potkuvala*, *raspuzla*, *naručala*, *okupala*. Samo su dva analizirana izraza u kojem se ne aludira na ženu. Šokci su patrijarhalni i, koliko god se u ovim izrazima obezvrjeđuje muški spolni organ, opet je naglasak stavljen na ženu – kao da je ona jedina odgovorna za novonastalu situaciju.

Frazemske konstrukcije analizirane u ovom radu potvrđuju razvijenost misaonih procesa u Šokaca, no također upućuju na činjenicu da ih brže razumije pojedinac koji je dijelom te etničke skupine. Trudnoća je, kako je rečeno, još uvijek tabu, a tako je i u Šokaca što se potvrđuje frazemima analiziranim u ovom radu. Svim se tim frazemima posvjedočenim u govoru Babine Grede prikazuje i pozadina jezičnih konstrukcija te se osporavaju uvriježeni stereotipi o neukim Šokcima i pruža se nov pogled na tu supkulturu iz perspektive jezika, kroz vizuru jezičnoga identiteta. Riječ je dakle o kulturnim vrijednostima koje su zabilježene u jeziku i koje se, baš zato što su to ustaljeni višočlani izrazi, itekako dobro čuvaju u jeziku svjedočeći neraskidivu vezu jezika i kulture.

Literatura

- Anić, V. (2003). Veliki rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, I. (2003). Šokačka burgijanja. Vinkovci: Privlačica.
- Babić Sesar, T. (2012). Frazeologija u govoru Babine Grede. // *Šokačka rič* 9 / Bilić, Anica (ur.). Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vinkovci. Str. 197-219.
- Babić Sesar, T. i Mance, N. (2022). Od anjc ko Babogredac. O frazeologiji u govoru Babine Grede. // Slavistična prepletanja 1. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, 2022. str. 286-297.
- Belaj, V. (2007). Hod kroz godinu: pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Brozović Rončević, D. i Žic Fuchs, M. (2003-2004). "Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja". FOLIA ONOMASTICA CROATICA 12–13, str. 91-104.
- Chevalier, J. i Gheerbrant, A. (2007). Rječnik simbola: mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi. Zagreb: Kulturno-informativni centar, Naklada Jesenski i Turk.
- Ćosić Bukvin, I. (2006). Šokci u spačvansko-bosutskom međurječju. Vrbanja: vlast. nakl.
- Farkaš, L. i Babić, T. (2011). Govor Babine Grede. // *Šokačka rič* 8 / Bilić, Anica (ur.). Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vinkovci. Str. 133-154.
- Frazeologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. (23.9.2024.) Preuzeto s <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/frazeologija>>.
- Gavazzi, M. (1988). Godina dana hrvatskih narodnih običaja. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 40-obljetnica djelovanja 1948-88.
- Hrvatski jezični portal. (25. siječnja 2025.). Preuzeto s <http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=main>
- Jakšić, M. (2003). Divanimo po slavonski. Zagreb: Pergamena.
- Kovačević, B. (2012). Hrvatski frazemi *od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kövecses, Z. (2002). Metaphor: A practical Introduction. Oxford: University Press.
- Kuna, B. (2007). Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku. //

| FLUMINENSIA, god. 19, br. 1, str. 95-113.

| Kružić, B. Frazeološke jedinice i eufemizacija u svjetlu kognitivnolingvističkih teorija. Neobjavljeni diplomski rad.

| Kružić, B., Lovrić, M., i Maksimović, T. (2010). Kratki pojmovnik kognitivne lingvistike. // Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis 4, 4, str. 9-33.

| Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. (2000). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

| Lukić, M. (2007). Zavičaj u frazemu i frazem u zavičaju, Dijete i jezik danas. Zavičajnost u nastavi hrvatskog jezika – Interkulturalnost u nastavi stranih jezika. Zbornik radova s međunarodnog stručnog i znanstvenog skupa, Čakovec-Osijek, 2007. / Đuro Blažeka (ur.). Čakovec: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Središte u Čakovcu; Učiteljski fakultet u Osijeku. Str. 160-172.

| Menac, A. (2007). Hrvatska frazeologija. Zagreb: Knjigra.

| Menac, A., Fink-Arsovski, Ž., i Venturin, R. (2014). Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb: Naklada Ljevak.

| Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (25. siječnja 2025.). Preuzeto s <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650>

| MUIH. (25. siječnja 2025.). Preuzeto s <https://www.muih.hr/arhiva/487-dvoje-leglo-troje-osvanilo>

| OPG Petričević. Zanimljivosti. (25. siječnja 2025.). Preuzeto s <http://www.gospodarstvo-petricevic.hr/humor2>

| Pavao VI. (2008). Humane vitae: enciklika o ispravnoj regulaciji poroda, 3. izdanje. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

| Raffaelli, I. (2000[i.e. 2002]). Neki vidovi kognitivne semantike u rekonstrukciji semantičkih struktura. // Suvremena lingvistika 25[26!], 1/2(49/50); str. 125-141.

| Reljković, M. A. (1974). Satir iliti divji čovik. Osijek: Glas Slavonije.

| Rem, G. i Rem, V. (2009). Šokci u povijesti, kulturi i književnosti, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: Filozofski fakultet u Osijeku.

| Solar, M. (2001). Teorija književnosti. Zagreb: Školska knjiga.

| Stanojević, M.-M., Parizoska, J., i Stanojević, M.-M. (2007). Kulturni modeli i motivacija frazema. // Granić, Jagoda (ur.). Jezik i identiteti. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL.

- | Svirac, M. (1998). Darivanje kruhom u običajima Hrvata. Zagreb: Družina.
- | Vitez, Z. (2003). Hrvatski svadbeni običaji. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- | Zgode i nezgode naroda slavonskoga / izabrao i priredio Martin Grgurovac. (2004). Vinkovci: Privlačica.
- | Život i običaji / urednici Zdenka Lechner i Martin Grgurovac. (2007). Vinkovci: Privlačica.

CULTURAL VALUES AND LANGUAGE – EUPHEMISMS ABOUT PREGNANCY IN THE SLAVONIAN DIALECT

Tena BABIĆ SESAR

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of education, Cara Hadrijana 10,
Osijek, Croatia
tbsesar@foozos.hr

Abstract

Beliefs, customs, ingrained opinions and convictions of the contemporary man is what has been inherited from the times of long ago, and represent a blend of magical and religious beliefs, social, historical, cultural and economic factors. The study of folk customs shows the repetition of elements in rituals and festivities - whether in the so called annual custom or those organized on particular occasion. If we concentrate only on the Croatian cultural area, we notice how the links between Croatian regions are numerous, which contributes the thesis that all of us (Croatians) think equally so that those thoughts are shaped in an equal or similar way.

In that way we discover the rules used by a community, culture or subculture to shape their attitudes and conceptualize the world they live in. Related to this should be how language is used as a medium to express through song, tale, rhymes chants, and in some cases curse.

The abundance of folk customs among Croats are undoubtedly reflexes of the past. Getting married is most certainly one of the most important life decisions, thus is the plain number of customs related to this event quite obvious, and the parallels can, naturally, be drawn across the whole of the Croatian cultural space. One of the major goals of marriage is acquiring offspring, and according to Christian principles the primary goal of marriage is the love of a spouse from which the birth of a child naturally follows. Proof of this is found in countless folk wedding and other customs that encourage the conception of (male) children.

Therefore, it is expected, in line with the above, that one of human (Christian) fundamental duties and the purpose of existence in earthly life is the conception and gifting (to the world) of offspring, so pregnancy – from beginning (i.e. from conception) to end (i.e. to

birth) is comprehensible and widely accepted – even desirable – in all cultures, to all living beings (and thus it is a part of every civilization and of each individual as well). However, the topic of pregnancy, of bearing a new being to the world is still a taboo.

This state of affairs is confirmed in Croatian by the host of synonyms for the lexeme *trudnoća* (*pregnancy*) (*bremenitost*, *drugo stanje*, *blagoslovljeno stanje*, *graviditet*, *gravidnost*).

When this research, still within the framework of Croatian, is directed to organic vernaculars, in our case to the Old Stokavian vernaculars of the Slavonian dialect, numerous phraseological constructions can be noticed (registered during dialectal or ethnological studies) in which pregnancy and pregnant women are designated differently. The peculiarity of these constructions is multiple – they have not been recorded in Standard Croatian, which is a testament to their originality, and at the same time they are the reflection of the culture which created them because the choice and construction of words accompanies already formed and entrenched ways of thinking. And, as much as fertility is crucial and necessary, it is not addressed in a direct way.

It is thus the aim of this paper to show in several individual examples how the relationship of culture and an individual to pregnancy is realized in the language of the elder Šokci, that is, how pregnancy is conceptualized within the Šokci, which constructions are the most frequent, and which is the choice of topics used. The elicited examples come from the vernaculars of the Šokci, to be more precise, to the Slavonian dialect of the Stokavian variety. In order to provide a cultural frame for the study first we shall say a few words about the Šokci, and then the analysis of several selected phrasemes will be done which should show how the Šokci shape reality, how the taboo (either in the past and maybe in the present) is framed in linguistic expressions and how those expressions still function today.

Keywords: Croatian language, Slavonian dialect, euphemisms, pregnancy, culture values

Key message of the paper: The paper, taking into account cultural values embedded in language, uses several examples of euphemisms to illustrate how the relationship between culture and the individual regarding pregnancy is reflected in the language of the Šokci (a sub-group of Croats). Specifically, it examines how pregnancy is conceptualized within the Šokci (linguistic) culture, which constructions are most common, and what motives are chosen. The examples are drawn from speech patterns characteristic of the Šokci dialects, particularly the Slavonian dialect of the Štokavian vernacular. The paper will first provide some background information on the Šokci, followed by an analysis of selected euphemisms to show how the Šokci shape their reality, how what is considered taboo (whether in the past or even today) is framed